

דפי מידע בנושאי שוק העבודה

השתתפות נשים ערביות בכח העבודה בעשור האחרון

אסנת פיכטלברג

עיבודים סטטיסטיים: רונית הריס
עיצוב ועריכה: עידית מרדכי

פרסום דפי המידע נועד:

- א. ליצור באופן שוטף את "סיבית המידע" בנושאי שוק העבודה בכלל, ובנושאים הקשורים לתחומי אחריות המשרד בפרט.
  - ב. לשמש חישן לאיתור נושאים שפיתחו בבוא העת לסקירות, מחקרים וכתבי עמדה.
- כתיבת דפי המידע תתבסס בעיקר על מערכים סטטיסטיים ייעודיים שפותחו ברשות וקבצי נתונים של ספקים חיצוניים למשרד. הדגש בדפי המידע יושם על הבהרה פשוטה וקצרה של הנתונים מבלי להיכנס לניתוח מעמיק של החומר.

יוני 2004

השתתפות נשים ערביות בכח העבודה בעשור האחרון

עיקרי הממצאים

- בשנת 2002 מנתה אוכלוסיית הנשים הערביות בגיל העבודה (+15) כ- 369 אלף נשים, שכ- 63 אלף נשים מתוכם – 17% השתייכו לכח העבודה.
- השתתפות נשים ערביות בכח העבודה גדלה בקרוב ל- 40% בעשור האחרון, בהשוואה לגידול של 16% בקרב נשים יהודיות בשנים אלו. אולם, שיעור ההשתתפות של נשים ערביות עדיין נמוך מאד, ומהווה כשליש משיעור ההשתתפות של נשים יהודיות המגיע לכ- 54%.
- הנשים הערביות מהוות 5.8% מסה"כ הנשים בכח העבודה בישראל, בעוד שחלקן באוכלוסיית הנשים בגיל העבודה עומד על 18%.
- קיימים הבדלים משמעותיים בהשתתפות בשוק העבודה בין הקבוצות הדתיות של נשים ערביות: שיעור ההשתתפות של נשים מוסלמיות עומד על כ- 14%, ושל נשים דרוזיות – מגיע כמעט ל- 20%. שיעור ההשתתפות של הנוצרות גבוה באופן משמעותי ומגיע לכ- 34%.
- שיעור ההשתתפות של נשים בגילאים 25-50 עומד על 24%. שיעור ההשתתפות של בנות +50 נמוך מאד, ועומד על כ- 4% בלבד.
- שיעור ההשתתפות של בעלות השכלה על-תיכונית ירד בעשור האחרון. שיעור ההשתתפות של בעלות 13-15 ש"ל, לדוגמא, ירד מ- 50% בשנת 1990 ל- 41.6% בשנת 2002. נראה שהירידה בשיעורי ההשתתפות נעוצה בבעיות מבניות של שוק העבודה¹ והעדר משרות מתאימות לנשים אלה.
- יתכן שדווקא העלייה ברמת ההשכלה בעתיד, תגרום לבלימה בעליית שיעורי ההשתתפות של נשים ערביות בשוק העבודה, בשל עודף היצע של נשים משכילות. מומלץ כבר עתה לגבש מדיניות לטיפול בנושא רגיש זה.
- קיימים הבדלים ניכרים בהשתתפות בשוק העבודה בין האוכלוסייה העירונית, ובעיקר אוכלוסייה עירונית בערים מעורבות, לבין האוכלוסייה הכפרית: שיעורי ההשתתפות של נשים ערביות בגילאי 18-50 בערים הגדולות, להוציא את ירושלים, עמדו על כמעט 50%, בעוד ששיעור ההשתתפות בערים בינוניות וקטנות עומד על כ- 24% בלבד.
- שיעור ההשתתפות של נשים נשואות ואמהות לילדים הוכפל בעשור האחרון, והוא עומד על 19%.

¹ הבעיות המבניות בשוק העבודה כוללות את העובדה ששוק העבודה הערבי מתנהג כשוק עבודה משני במדינת ישראל, את העובדה שרמת ההתפתחות הכלכלית בישובים הערביים נמוכה ביחס לישוב היהודי, מבנה ענפי הכלכלה במשק וכיוצא בזה.

הערבים בישראל מהווים כחמישית מאוכלוסיית המדינה. מרבית הערבים הישראלים מתגוררים בישובים נפרדים (85%) הממוקמים בעיקר בפריפריה בשלושה אזורים גיאוגרפיים: בגליל, במשולש ובנגב. יתרת האוכלוסייה הערבית (15%) מתגוררת בערים מעורבות.

האוכלוסייה הערבית בישראל מורכבת משלוש קבוצות דתיות מרכזיות: המוסלמים מהווים את הקבוצה הגדולה ביותר (79% מכלל האוכלוסייה הערבית). הנוצרים מהווים את הקבוצה השנייה בגודלה (12%), ו-9% הנותרים הם דרוזים. קיימים הבדלים ניכרים בין שלוש קבוצות הדת: המוסלמים והדרוזים חיים בעיקר בכפרים ובערים קטנות, ואילו הנוצרים מרוכזים יותר בישוב העירוני. הנוצרים מאופיינים בשיעורי פיריון נמוכים יותר, וברמת השכלה גבוהה יותר, והם מועסקים במשלחי יד שהסטטוס התעסוקתי שלהם גבוה יחסית. הבדל מרכזי נוסף בין קבוצות הדת הוא שהגברים הדרוזים משרתים בצ.ה.ל, עובדה שעשויה להיות לה השפעה על מעמד הקהילה הדרוזית בעיני הרוב היהודי, ועל הקליטה בשוק העבודה.

החברה הערבית בישראל הינה חברה מסורתית, הנשענת על משפחה מורחבת שבראשה עומד גבר. במבנה חברתי זה נועדו לאישה הערבייה תפקידים מסורתיים בתוך המשפחה. התפיסה היא שאישה נשואה, ובעיקר אישה נשואה שהיא גם אם לילדים, מוגבלת ביציאה מחוץ לבית. בנוסף, הנורמות של החברה הערבית אוסרות על קשרים של נשים עם גברים שאינם בני משפחתן. לנורמות אלו המגבילות את חופש פעולתן של הנשים הערביות, צפויות השלכות גם על מידת השתתפותן בכח העבודה. במהלך השנים חל שיפור במעמדה החברתי של האישה במגזר הערבי, שיפור הבא לביטוי בגידול בחלקן היחסי של המשכילות שביניהן, ובהגדלת מעורבותן בתחומים רבים בחיי החברה במגזר הערבי. למרות התפתחויות אלו, לא הצליחו הנשים לשפר את מעמדם הכלכלי, ובחלק מהמקרים מעמדן אף ממשיך להישחק בשל השינויים המבניים במשק המקומי, ובעיקר - בשל ירידת חלקן של ענף החקלאות שהיה ענף מרכזי בכלכלת המגזר הערבי, שינוי שפגע בנשים הערביות בעיקר. בעשור האחרון החברה הערבית מגלה פתיחות רבה יותר לאפשרות יציאתן של נשים לעבודה, אולם יציאה זו מוגבלת בדרך-כלל לעבודה בסביבת המגורים.

מחקרים רבים מצביעים על חולשתו הכלכלית של המגזר הערבי, המאופיין ברמת פיתוח נמוכה יחסית, בשיעורי אבטלה גבוהים, ובהתמקדות בתפקידים ובמקצועות הנמצאים בתחתית הסולם המקצועי בשוק העבודה.

הנשים הערביות בישראל סובלות מאפליה כפולה: האחת בשל השתייכותן למיעוט הערבי, והשנייה בשל היותן נשים, ובעיקר בשל היותן נשים בחברה מסורתית, נוקשה ומגבילה. בנוסף, תלותן של המשק הכלכלי הערבי במשק הכלכלי היהודי, מגבילה את אפשרויות התעסוקה לערבים בכלל, ולנשים ערביות בפרט, ובנוסף כאמור, הנשים הערביות נרתעות מלצאת לעבוד מחוץ ליישוב המגורים בשל מניעים תרבותיים-מסורתיים. המיעוט המועסק, מקרב הנשים הערביות, עובד במספר מצומצם של ענפים ומקצועות, ובתפקידים ששכרם נמוך. המועסקות מרוכזות בעיקר בשירותים קהילתיים וחברתיים ובתעשייה, בעיקר בתעשיות טקסטיל ומזון, במפעלים ובתי חרושת קטנים שהקימו יזמים יהודיים בישובים הערביים.

ניתן להבחין בין גורמי היצע לבין גורמי ביקוש כגורמים המשפיעים על כניסתן של נשים ערביות לשוק העבודה ועל דפוס תעסוקתן בו. **גורמי ההיצע** כוללים בעיקר גורמים חברתיים משפחתיים-תרבותיים, וכן גורמים הקשורים בשינויים המתרחשים במעגל החיים: עלייה ברמת ההשכלה, גורם שהשפעתו גם ישירה וגם עקיפה, דפוסי נישואין ומבנה המשפחה, הולדת ילדים, וכן התנסות קודמת בעבודה מחוץ לבית. **גורמי הביקוש** המעודדים או מעכבים יציאת האישה לעבודה מחוץ למשק הבית כוללים בעיקר את רמת ההתפתחות הכלכלית ואת המבנה של ענפי הכלכלה במשק בכלל, ובאזורי הפריפריה בהם קיימים ריכוזי משפחות ונשים ערביות בפרט.

דף המידע מציג את ההתפתחות בהשתתפות נשים ערביות בכח העבודה בעשור האחרון על-פי גורמי ההיצע: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הנשים הערביות. הנתונים מתבססים על עיבודים מיוחדים על אוכלוסיית הנשים הערביות מסקרי כח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מהשנים 1990, 1995 ו-2002.²

² אוכלוסיית הנשים הערביות הוגדרה כדלקמן: בשנת 1990 ו-1995 כל המוסלמיות והדרוזיות ועבור נוצריות ואחר כל אלו שלא עלו לארץ מ-1990 ואילך(כמעט כולן). בשנת 2002 לפי הגדרה חדשה של הלמ"ס שמגדירה יהודי או ערבי או אחר.

התפתחות ההשתתפות בכח העבודה של נשים ערביות בעשור האחרון

תעסוקתן של נשים ערביות מושפעת מאד מהאוריינטציה המסורתית של החברה הערבית והמוסלמית. למרות שחלקן של הנשים המשתתפות בכח העבודה עלה באופן דרמטי, הוא עדין מוגדר כנמוך מאד בהתייחס לשיעורי ההשתתפות של נשים יהודיות: שיעור ההשתתפות של הנשים הערביות עמד בשנת 2002 על 17%, בהשוואה לשיעור השתתפות של 53.8% של נשים יהודיות.

בשנת 2002 מנתה אוכלוסיית הנשים הערביות בגיל העבודה כ- 369 אלף נשים, שכ- 63 אלף נשים מתוכם- 17% השתייכו לכח-העבודה.

שיעור ההשתייכות לכ"ע של נשים ערביות בישראל נמוך מהשיעורים במדינות ערב. במצרים, לדוגמא, שיעור ההשתתפות של הנשים עמד על 20% ובסוריה על 21% (בשנת 2000)⁽³⁾.

שיעורי ההשתתפות בכח העבודה של נשים ערביות היו ונתרו נמוכים מאד. אמנם בעשור האחרון שיעור ההשתתפות גדל מכ- 12% בשנת 1990 ל- 17% בשנת 2002, כאמור, גידול של קרוב ל- 40%, אולם זהו עדיין שיעור השתתפות נמוך מאד, שאינו מתקרב לסדרי הגודל של שיעור ההשתתפות של נשים יהודיות, שעמד בשנת 2002 על 53.8%, ועלה בתקופה זו ב- 16% בלבד.

הנשים הערביות מהוות 5.8% מסה"כ הנשים בכח העבודה בישראל, בעוד שחלקן באוכלוסיית הנשים בגיל העבודה עמד על 18%, בשנת 2002.

בשנת 2002 המשק במדינת ישראל היה במיתון, וסביר שהמיתון פגע במיוחד בנשים הערביות. בשנת 2002 כ- 10,300 נשים דווחו שהתייאשו מלחפש עבודה. אילו היו ממשיכות לחפש עבודה, שיעור ההשתתפות היה גבוה יותר ועומד על 19.9%.

אוכלוסיית הנשים בכח העבודה באלפים ובאחוזים, 1990, 1995, 2002

2002		1995		1990		
יהודיות	ערביות	יהודיות	ערביות	יהודיות	ערביות	
1992.3	368.8	1681.1	299.6	1377.6	250.4	גיל העבודה *
1072.0	63.1	854.3	48.0	639.0	30.7	בכח העבודה
53.8%	17.1%	50.8%	16%	46.4%	12.2%	שיעור ההשתתפות בכח העבודה

* נשים בגילאי 15+

מקור: סקרי כ"א, למ"ס, 1990, 1995, 2002.

ההשתתפות של נשים ערביות בכח העבודה

לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

קבוצות דתיות

קיימים הבדלים משמעותיים בין הקבוצות האתניות השונות של הערבים בישראל: המוסלמים, הנוצרים והדרוזים, המתקיימים ברוב תחומי החיים- הבדלים בדפוסי ההתנהגות של המשפחה, החינוך, המגע עם האוכלוסייה היהודית, דפוסי יזמות כלכלית וכיוצא בזה. כך, לדוגמא, מרבית המוסלמים והדרוזים גרים באזורים כפריים, בעוד האוכלוסייה הנוצרית הינה עירונית ברובה. בנוסף, חלק גדול מהאוכלוסייה הנוצרית גר בערים מעורבות, כמו חיפה, יפו ורמלה, שבהן הם נחשפים לסגנון חיים מערבי, עירוני וחילוני. האוכלוסייה הנוצרית מאופיינת גם ברמת השכלתה הגבוהה יותר. הבדלים אלה משפיעים על הבדלים בדפוסי ההשתתפות בכח העבודה של כל אחת מהקבוצות: שיעור ההשתתפות של הנשים המוסלמיות הוא הנמוך ביותר ועמד על 14% בלבד בשנת 2002, בהשוואה לשיעורי ההשתתפות של הדרוזיות והנוצריות שעמדו על כמעט 20% ו- 34% בהתאמה.

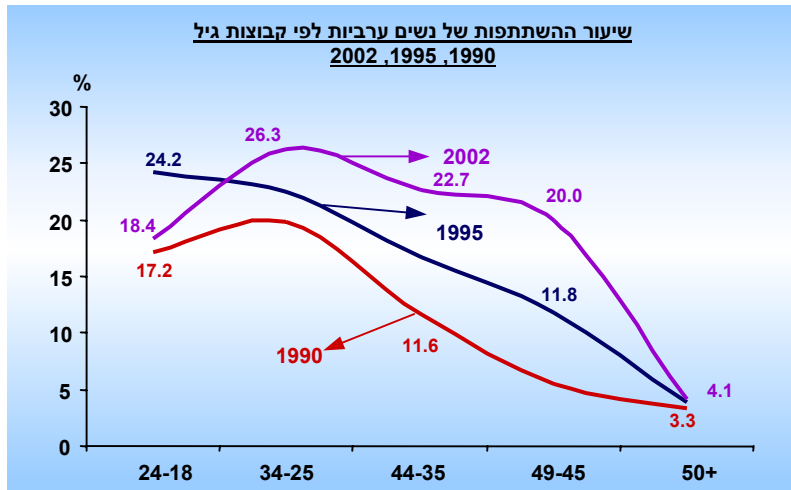
שיעור ההשתתפות של נשים ערביות לפי דת, 1990, 1995, 2002

	2002	1995	1990
מוסלמיות	14.1	13.3	9.8
דרוזיות	19.5	16.3	9.6
נוצריות	33.8	30.1	26.8

מקור: סקרי כ"א, למ"ס, 1990, 1995, 2002.

(3) האוכלוסייה הערבית בישראל, סטטיסטיקל 26, למ"ס.

שיעור ההשתתפות לפי

כחמישית מאוכלוסיית הנשים בישראל היא אוכלוסיית נשים ערביות, מהן 77% מוסלמיות, 9.1% דרוזיות ו- 13% נוצריות.

בשנת 2002, שיעור ההשתתפות של נשים מוסלמיות עמד על כ- 14%, ושל נשים דרוזיות עמד על כמעט 20%. שיעור ההשתתפות של נשים נוצריות היה גבוה באופן משמעותי, ועמד על כ- 34%.

שיעור ההשתתפות של הנשים המוסלמיות עלה בכ- 44% בעשור האחרון, אולם הוא עדין נמוך מאד בהשוואה לכל קבוצה אחרת בישראל. שיעור ההשתתפות של המוסלמיות הוא הנמוך ביותר מבין הקבוצות האתניות השונות: שיעור ההשתתפות של המוסלמיות נמוך במיוחד כתוצאה ממגבלות היתר שמטילה הדת המוסלמית, לצד העלייה ברמת הפונדמנטליזם בקרב מוסלמים ישראלים.

בשנת 2002 שיעור ההשתתפות של נשים בגילאים 25-50 עמד על 23.9%. שיעור ההשתתפות של גילאי 50+ היה נמוך מאד, והגיע לכ- 4% בלבד.

שיעור ההשתתפות של כל קבוצות הגיל עלה במהלך העשור האחרון. העלייה המרשימה ביותר היא של גילאי 35-49, שהגדילו כמעט פי שלוש את שיעורי ההשתתפות שלהן. נראה שההסבר לשינוי מקורו בעלייה ברמת ההשכלה, והעובדה כי הנשים המשכילות שהתבגרו המשיכו לעבוד מחוץ למשק הבית.

בשנת 1990 חלה ירידה תלולה בשיעורי ההשתתפות של נשים מגיל 35 ומעלה, ואילו בשנת 2002 הירידה היא של נשים בגילאי 50 ומעלה. סביר שקבוצת הנשים המשכילות והעובדות, שבשנת 1990 היו בגילאי 25-34, התבגרו בשנת 2002 - היו בנות 37-46 והמשיכו לעבוד. ניתן לצפות שקבוצה זו תמשיך להשתתף בכח העבודה בשיעורים גבוהים יחסית גם לאחר גיל 50, ולכן בעתיד הירידה התלולה בשיעור ההשתתפות צפויה להתרחש כאשר קבוצה זו תגיע לגיל פרישה (אם תנאי השוק לא ישתנו באופן מהותי).

הנשים הדרוזיות שיפרו את שיעור ההשתתפות שלהן באופן מרשים ביותר בעשור האחרון - שיעור ההשתתפות שלהן גדל בלמעלה מפי שניים. לאוכלוסייה הדרוזית מעמד מיוחד בקרב האוכלוסייה היהודית הודות לעובדה שהגברים בקהילה משרתים בצ.ה.ל. אוכלוסייה זו זוכה להעדפה יחסית בהקצאת משאבים ובפיתוח כלכלי מהמדינה. נראה שהעלייה המרשימה בשיעורי ההשתתפות של נשות קבוצה זו, נובעת מהעובדה שעומדות לרשותן יותר אפשרויות תעסוקה בשוק המקומי, בהשוואה לנשים מוסלמיות.

שיעור ההשתתפות של הנשים הנוצריות היה ונותר הגבוה ביותר בקרב האוכלוסייה הערבית. שיעור ההשתתפות של הנוצריות עלה ב-26% בעשור האחרון. כאמור האוכלוסייה הנוצרית הינה אוכלוסייה עירונית יותר, משכילה יותר ובעלת שיעור פיריון נמוך יותר, ועל כן גם השתתפותה בשוק העבודה גבוהה יותר.

שיעור ההשתתפות של נשים מעל גיל 50 הוא נמוך מאד שיעור ההשתתפות של גילאי 50-60 עמד בשנת 2002 על כ-6.4%. הסבר אפשרי לממצא זה הוא שכנראה מדובר באוכלוסייה בעלת רמת השכלה נמוכה – ממוצע שנות הלימוד של נשים ערביות בגילאי 50-60 הוא 5.4 שנים בלבד, לעומת ממוצע של 9.9 שנים בקרב גילאי 25-49 – המאופיינת תמיד בשיעורי השתתפות נמוכים.

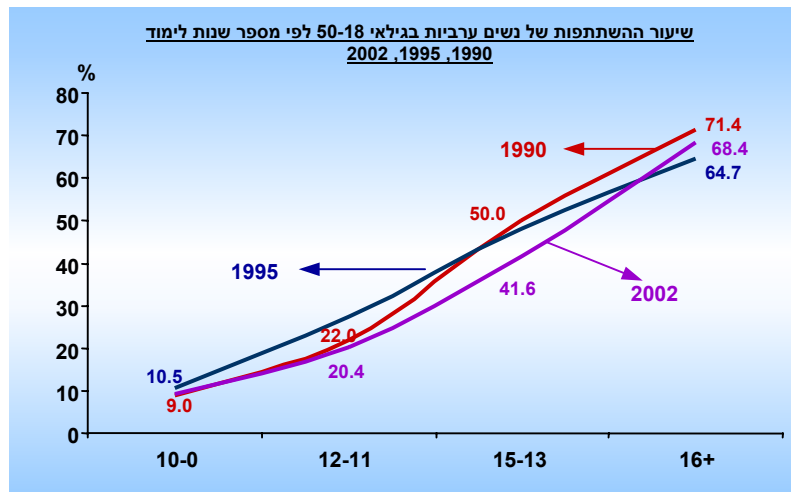
הניתוח שלהלן מתייחס לנשים בקבוצת הגיל 18-50, שהינה הקבוצה העיקרית המשתתפת בכח העבודה. שיעורי ההשתתפות של קבוצה זו מוצגים לפי מספר מאפיינים סוציו-דמוגרפיים נוספים.

שיעור ההשתתפות והשכלה

שיעור ההשתתפות של נשים ערביות בעלות השכלה גבוהה ירד בעשור האחרון. ניתן לשער שכאשר משרות מקצועיות וסמי מקצועיות הנתפסות כמתאימות לנשים, כגון משרות במערכת החינוך, רווחה ובריאות מאוישות במלואן, שוק העבודה המקומי לא יכול לקלוט יותר נשים במקצועות אלה. ויתרה מזו: פיטורים וצמצום במגזר הציבורי בישראל בשנים האחרונות, משמעותו הקטנת חלקן של המועסקות, פניה לעיסוקים בעלי סטטוס נמוך יותר, ואף יציאה מכח העבודה. באופן פרדוכסלי, יתכן שדווקא העלייה ברמת ההשכלה בעתיד, תגרום לבלימה בעליית שיעורי ההשתתפות של נשים ערביות.

כצפוי, שיעור ההשתתפות של הנשים הערביות עולה ככל שרמת ההשכלה שלהן גבוהה יותר. בשנת 2002, שיעור ההשתתפות של בעלות עד 10 ש"ל עמד על כ-9%, ואילו שיעור ההשתתפות של בעלות 16+ ש"ל הגיע לכמעט 70%. שיעור ההשתתפות של המשכילות מגיע לסדר הגודל של שיעור ההשתתפות של נשים יהודיות (ברם, שיעור ההשתתפות של נשים יהודיות באותה קבוצת גיל ובאותה רמת השכלה עומד על 87.2%). מרבית הנשים הערביות המשכילות המשתתפות בכח העבודה מועסקות בסקטור הציבורי הערבי, במקומות הקרובים לבתיהן, ובמקצועות צווארון לבן, מקצועיים וסמי מקצועיים כמו אחיות, מורות, עובדות סוציאליות וכדומה, אשר החברה רואה בהם מקצועות המתאימים לנשים. נשים ערביות בעלות רמת השכלה נמוכה משתלבות בעיקר בעבודה בתעשיות מסורתיות ובשירותי ניקיון.

שיעור ההשתתפות של כל קבוצות השכלה מ-11 שנות לימוד ומעלה ירד בעשור האחרון. הירידה הגדולה ביותר היא בשיעור ההשתתפות של נשים עם 13-15 שנות לימוד: שיעור ההשתתפות שלהן ירד מ-50% בשנת 1990 ל-41.6% בשנת 2002. יש לציין שמשקלן היחסי של נשים בעלות השכלה של 13 שנות לימוד ומעלה מבין סה"כ הנשים הערביות עלה מ-8.8% בשנת 1990 ל-17.3% בשנת 2002. נראה שהירידה בשיעורי ההשתתפות נעוצה בבעיות מבניות של שוק העבודה והעדר משרות מתאימות לנשים אלה. יש לציין, שגם העלייה בשיעור ההשתתפות של נשים יהודיות בעלות השכלה של 13-15 שנות לימוד נבלמה בשנות ה-2000.

בשנת 2002, שיעורי ההשתתפות של נשים ערביות בגילאי 18-50 בערים הגדולות, להוציא את ירושלים, עמדו על כמעט 50%. משמע, שיעורי ההשתתפות של תושבות הערים הגדולות התקרבו לסדרי הגודל של שיעור ההשתתפות של נשים יהודיות, אולם מכיוון שרק 4.3% מהנשים הערביות מתגוררות בערים גדולות, הרי ששיעורי השתתפות גבוהים אלו אינם מאפיינים את מרבית הנשים הערביות.

שיעור ההשתתפות של נשים ערביות בירושלים נמוך מאד, והגיע בשנת 2002 לכ- 13% בלבד. מרבית האוכלוסייה הערבית בירושלים היא אוכלוסיית ירושלים המזרחית שהינה אוכלוסיית ערבים פלשתינאים, בעוד שביתר צורות הישוב מדובר בערביי ישראל.

שיעור ההשתתפות בערים בינוניות וקטנות, שבהן מרוכזות רוב אוכלוסיית הנשים הערביות, עומד על כמעט 24%.

בישובים קטנים, שבהם התגוררו בשנת 2002 רק 5.4% מהנשים הערביות, שיעור ההשתתפות נמוך מאד, ועמד בשנת 2000 על כ- 13%. נראה שהדבר נובע מהעדר מקומות עבודה לנשים בישובי המגורים, בשל התמעטות התעשייה המסורתית וסגירת מפעלי הטכסטיל ותעשיות מסורתיות אחרות בישובים הערביים בפריפריה.

שיעור ההשתתפות במחוז הדרום נמוך במיוחד, ועמד בשנת 2002 על 12.8% בלבד. במחוז הדרום מדובר בעיקר בנשים ערביות בדואיות. הקהילה הערבית הבדואית היא קבוצת משנה בתוך המיעוט הערבי ובעלת ייחוד תרבותי, היסטורי, חברתי ופוליטי. זוהי עדיין חברה שבטית סגורה, בעלת כללים נוקשים. החברה הבדואית בנגב עוברת שינויים מרחיקי לכת בחמשת העשורים האחרונים, הכוללים גם הבניית זהות מגדרית. אופייה של החברה, והשינויים שהיא עוברת משפיעים על השתלבותן של נשים בדואיות בעבודה.

קיימים הבדלים ניכרים בין האוכלוסייה העירונית לבין האוכלוסייה הכפרית. הנשים העירוניות, ובעיקר נשים עירוניות המתגוררות בערים מעורבות, מאופיינות בשיעורי השתתפות גבוהים יחסית, המתקרבים לסדרי הגודל של האוכלוסייה היהודית. אולם, מרבית האוכלוסייה הערבית בישראל חיה באזורים גיאוגרפיים נפרדים ובישובים ערביים קטנים בפריפריה, שבהם הנשים משתלבות בשוק עבודה מקומי וסקטוריאלי. שיעורי ההשתתפות של הנשים בישובים אלה, עדין נמוכים מאד, אם כי עלו באופן מרשים בעשור האחרון.

שיעור ההשתתפות של נשים ערביות בגילאי 18-50 לפי צורת ישוב מגורים ומחוז מגורים,

1990, 1995, 2002

	2002	1995	1990
צורת ישוב מגורים			
ירושלים*	13.1	8.3	9.3
תל-אביב-יפו	48.6	54.1	36.9
חיפה	49.0	51.4	50.5
ערים גדולות אחרות (100,000-199,999)	-	-	-
ערים בינוניות (50,000-99,999)	23.3	21.6	18.5
ערים קטנות (2,000-49,999)	23.8	21.5	14.8
ישובים מקומיים אחרים	-	21.8	19.6
מחוז מגורים			
מחוז ירושלים	13.0	10.5	10.3
מחוז הצפון	23.9	20.9	13.0
מחוז חיפה	28.2	30.1	17.9
מחוז המרכז	24.7	21.7	(12)
מחוז תל-אביב	49.1	(59.0)	-
מחוז הדרום	12.8	-	-

* כולל ערביי מזרח ירושלים

מקור: סקרי כ"א, למ"ס, 1990, 1995, 2002.

שיעור ההשתתפות של נשים נשואות ואמהות לילדים צעירים הוכפל בעשור האחרון ועמד בשנת 2002 על 19%. הדבר נובע משינויים חברתיים שחלו בחברה הערבית: הן העלייה ברמת ההשכלה, והן בעמדות הגברים כלפי עבודת נשים. בעבר, גברים שהרשו לנשותיהם לעבוד, חשו שאיבדו מכבודם בחברה, ולכן נשים רבות הפסיקו לעבוד לאחר הנישואים. כיום, גברים ערבים צעירים מעדיפים נשים משכילות בעלות מקצוע, שיוכלו לסייע בנשיאת הנטל הכלכלי המוטל על המשפחה⁴.

שיעור ההשתתפות של נשים ערביות בגילאי 18-50 לפי מספר הילדים, 1990, 1995, 2002

שיעור ההשתתפות של נשים ערביות בגילאי 18-50 לפי מצב משפחתי, 1990, 1995, 2002

2002	1995	1990	
28.1	21.2	16.8	ללא ילדים
19.1	12.1	8.2	אמהות לילדים*, מהן:
25.7	14.8	13.9	אמהות לילד אחד
23.4	15.0	11.4	אמהות ל-2-3 ילדים
15.6	11.4	7.4	אמהות ל-4 ילדים
7.2	5.4	2.5	אמהות ל-5 ילדים ויותר
2.6	2.8	2.8	ממוצע מספר ילדים של אמהות
			המשתתפות בכ"ע
3.2	3.3	3.7	ממוצע מספר ילדים של סה"כ
			האמהות

2002	1995	1990	
19.1	11.9	8.3	נשואה
29.5	27.5	19.6	גרושה/פרודה/אלמנה
30.2	35.8	28.4	רווקה

* ילדים עד גיל 17.

מקור: סקרי כ"א, למ"ס, 1990, 1995, 2002.

מקור: סקרי כ"א, למ"ס, 1990, 1995, 2002.

כצפוי, ככל שמספר הילדים גדל, שיעור ההשתתפות של הנשים הערביות בכח העבודה קטן, בדומה להתנהגות האוכלוסייה היהודית.

בשנת 2002, שיעור ההשתתפות של נשים ערביות רווקות עמד על 30%, לעומת שיעור של פחות מ-20% של נשים נשואות, מכאן שנשים ערביות רבות עודן יוצאות משוק העבודה כאשר הן נישאות או לאחר הולדת הילד הראשון.

מספר הילדים הממוצע של נשים ערביות ירד מ-4.4 בשנת 1980 ל-3.2 ב-2002. מספר הילדים הממוצע של נשים המשתתפות בכח העבודה עמד על 2.6 בשנת 2002.

עם זאת, שיעור ההשתתפות של הנשים הנשואות הוכפל במהלך העשור האחרון, ועלה מכ-8% ב-1990 ל-19% בשנת 2002.

שיעור ההשתתפות של אמהות לילדים גדל בלמעלה מפי שניים בעשור האחרון: מ-8.2% בשנת 1990 ל-19.1% בשנת 2002.

שיעור ההשתתפות של נשים גרושות, פרודות או אלמנות עלה מ-19.6% בשנת 1990 לכמעט 30% בשנת 2002. משקל הנשים הגרושות, פרודות או אלמנות בקרב כלל הנשים הערביות הוא קטן בהשוואה לנשים יהודיות ועמד על 3.5% בשנת 2002 לעומת 8.3% בקרב נשים יהודיות.

שיעור ההשתתפות של אמהות לילד אחד עד שלושה ילדים הוכפל בעשור האחרון: מ-12% בשנת 1990 עלה ל-24% בשנת 2002.

בדומה לאוכלוסייה היהודית, שיעור ההשתתפות של אמהות ערביות ל-5 ילדים ויותר נמוך יחסית. שיעור השתתפות של נשים עם חמישה ילדים עמד בשנת 2002 על כ-7%. יש לציין, שרק ל-13% מהאמהות הערביות חמישה ילדים ומעלה.

4) Nabil khattab, 2000, Ethnicity and Female Labor Market Participation: A New Look at the Palestinian Enclave in Israel.

שיעור ההשתתפות של נשים ערביות בגילאי 18-50 לפי גיל הילד הצעיר,

2002, 1995, 1990

2002	1995	1990	
			גיל הילד הצעיר
16.2	12.3	(6.3)	1-0
18.9	17.3	(9.6)	4-2
22.8	24.9	(8.5)	9-5
20.5	28.6	-	14-10

מקור: סקרי כ"א, למ"ס, 1990, 1995, 2002.

שיעורי ההשתתפות של אמהות לתינוקות ולפעוטות נמוכים יותר משיעורי ההשתתפות של אמהות לילדים גדולים יותר: שיעור ההשתתפות של אמהות לילד עד גיל שנתיים עמד על 16.2% לעומת שיעור השתתפות של למעלה מ- 20% של אמהות שהילד הצעיר ביותר שלהן הוא בגיל 5 ומעלה.

שיעור ההשתתפות של אמהות לתינוקות ולפעוטות עלה באופן ניכר בעשור האחרון: מכ- 6% בשנת 1990 ל- 16% בשנת 2002.